

MEVLÂNÂ
MESNEVÎ VE MEVLEVÎHANELER
SEMPOZYUMU
(30 Eylül - 01 Ekim 2006)
MANİSA

MAKSAD

MEVLÂNÂ
ARAŞTIRMA KÜLTÜR SANAT
DERNEĞİ

**MEVLÂNÂ
MESNEVÎ VE MEVLEVÎHANELER
SEMPOZYUMU**

**(30 Eylül – 01 Ekim 2006)
MANİSA**

MAKSAD

Yayına Hazırlayan
Mehmed Veysî Dörtbudak

Manisa, 2006

MUĞLA'DA MEVLEVİLİK VE ŞÂHİDÎ

Nâmık AÇIKGÖZ*

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tasavvuf anlayışına dayanan Mevlevilik, bir sûfi geleneği olarak 14. yüzyılın başından itibaren sistematik bir şekilde hayata geçmeye başladıktan sonra, başta Konya olmak üzere, İstanbul, Bursa, Afyonkarahisar, Kütahya ve Manisa gibi, Anadolu ve Balkanların muhtelif şehirlerinde oluşan Mevlevihanelerle, klâsik kültürün önemli kurucu, koruyucu ve nakledici kurumlarından biri olmuştur. Bu geniş coğrafyaya yayılmış bulunan Mevlevî geleneğinin, yüzyıllarca aktif olduğu şehirlerden birisi de Muğla'dır.

1262 yılında Türk siyasî nüfuzunun etkin olarak görüldüğü Muğla yöresinde, Mevlevî geleneğinin bilinen ilk ismi H. 885/ M. 1480 yılında 90 yaşlarında vefat eden Sâlih Hüdâyî Dede'dir¹. Sâlih Hüdâyî Dede, ilk tahsilini, Emir Sultan'ın kız kardeşinin oğlu olup Muğla'ya yerleşen Seyyid Kemâleddin'den almış, daha sonra Mevleviliğe instisab ederek muhtemelen 1450'li yıllarda, Fatih Sultan Mehmed'in inâyetiyle Muğla Mevlevihanesi'ni kurmuş ve burada Mesnevi okutmuştur. Buna göre, Muğla Mevlevihanesi,

* Prof. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Bu bildirinin amacı, doğrudan Şâhidî monoğrafisi olmayıp Muğla'da Mevlevî geleneğinin teşekkülü olduğundan, Şâhidî ile ilgili bilgilerin ortaya çıkarılması değildir. Kaynaklarda mevcut bilgiler, Abdülbaki Gölpınarlı, (Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul 1983); Mustafa Çıpan (Muğlalı İbrahim Şâhidî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri, DİVAN ve GÜLŞEN-İ Vahdet, Tenkidli Metin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 1982); Numan Külekçi (Şâhidî İbrahim Dede, Gülşen-i Vahdet, Akçağ Yay., Ankara 1996) Nuri Şimşekler, (Şâhidî İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrûr'u, Tenkidli Metin, Tahlil, Basılmamış Doktora tezi, Konya 1998) ve Ahmet Hilmi İmamoğlu (Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, Tuhfe-i Şâhidî, Farsça-Türkçe Manzum Sözlük, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla 2005) tarafından derlenip değerlendirilmiştir. Bu bildiriye, Şâhidî ile ilgili olarak aktarılan bilgilerin her biri, esas kaynaklarda yeni ve farklı bilgiler bulunmadığından, bu kaynaklara atıflarda bulunarak verilmeyip adı geçen bilim adamlarının eserlerinden hareketle bir araya getirilmiştir.

İstanbul Galata Mevlevihanesi (tesisi 1491)'nden de önce Anadolu'da ilk tesis olunan dergâhlardan birisidir.

Muğla Mevlevihanesi kurucusu olarak görülebilecek olan Hüdâyî Dede, 1480 yılında vefat edince, dergâh haziresinde medfun bulunan Seyyid Kemâleddin'in ayak ucuna defnedilmiştir. Kabri, hâlâ ziyaretçilere açıktır.

Şâhidî'den önce Muğla Mevlevî geleneği ile ilgili fazla bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Fakat babası Hüdâyî Dede'nin Mesnevi okuttuğu ve oğluna Farsça öğrettiği; Şâhidî'nin tefsir okuyup feyz aldığı ve Vakıf köyü imamının Mevlevî Fenâyî olduğu bilgilerinden hareketle, bu sûfi geleneğinin, Şâhidî'den önce de yörede mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Muğla Mevlevî geleneğinin en önemli ismi, Salih Hüdâyî Dede'nin oğlu Şâhidî'dir ve bu dergah, asıl ününü Şâhidî ile kazanmıştır.

HAYATI VE MEVLEVİLİĞE İNTİSÂBİ

Muğla Mevlevihanesine ve "Muğla" adına ün kazandıran Şâhidî, H. 873/ M. 1468 yılında doğmuştur. İlk tahsilini babasından alan Şâhidî'nin adı İbrahim'dir. Edebiyat tarihlerinde, "Muğlalı Şâhidî" veya "İbrahim Şâhidî" olarak zikredilen Şâhidî, **Tuhfe-i Şâhidî** adlı eserinde,

*Gedâyem Şâhidî-i Mevlevîyem
Diyâr-ı Mentese'de Muğlevîyem*

diyerek memleketi hakkında en açık bilgiyi verir.

Şâhidî, Babasının Hüdâyî olduğunu, Divan'ındaki,

*Şâhidîyem Mevlevî-i ârifem gelsün bana
İsteyen sırr-ı Hudâyî ben Hüdâyî-şâdeyem*

beytinde de açıkça ifade eder.

Başta Farsça tedrisi olmak üzere ilk tahsilini babasından alan Şâhidî, 18 yaşına gelince İstanbul'da Fatih Medresesine, daha sonra da Bursa'da Yıldırım Han Medresesinde devam eden Şâhidî'nin, bu medresede yaşayıp yıllar sonra 76 yaşındayken 1544 yılında yazdığı **Gülşen-i Esrar** adlı eserinde anlattığı şu olay, onu tasavvufa yönlendirir:

"Bir gün, Seyyid Hüseyin'in *Kenzü'r-Rümâz*'unu okurken, bir softa ona, 'Bu nedir?' diye sorar. O da eser için, 'Dünyayı terk etmeyi, dünya nimetlerine ehemmiyet vermemeyi telkin ediyor.' der. Bunun üzerine softanın, 'Bu kadar zahmetten sonra, demek dünyayı terk edeceğim hal Bana mevki, mal, mülk, evlat gerek' demesi, Şâhidî'ye çok dokunur. Zavallı softa da onun yanından ayrıлып, odasına geçince, vebaya yakalanarak ölür. Bu olay, Şâhidî için dönüm noktası olur; öğrenimini tamamlamadan Muğla'ya döner ve annesine, artık medresede

okumayacağını, derviş olmak istediğini söyler. Bu sırada Muğla'da iki şeyh vardır. Bunlardan Şeyh Vefâ'nın halifesi olan Şeyh Hayreddin'in ne şeyhlikle ve ne de dervişlikle ilgisi vardı. Tekkesi bile yoktur. Oysa, Şeyh Bedreddin, tekke sahibidir ve şehzâdelerle beylerin saygısına mazhar olmuştur. Şâhidî annesinin de isteğine uyarak, Vefâî şeyhi Bedreddin'e bağlanır, ondan tefsir okur."

Şâhidî'nin anlattığı bu olay, onu tasavvufa yönlendirirken, gene Gülşen-i Esrar'ında anlattığı ikinci bir olay, Şâhidî'nin Mevlevîliğe intisabını ve dolayısıyla Muğla Mevlevîliğinin gelişip genişlemesi açısından önemlidir. Kendi ifâdesine göre, Şâhidî'yi Mevlevîliğe yönlendiren olay şöyle gelişmiştir: "Şâhidî'nin, köy köy dolaştığı zamanlarda, Kozluk köyünde, bir Cuma günü abdest alırken, garip bir hale düşer, kendinden geçer: Orada bulunan bir meczup kendisine, 'Abdest alırken göğe bakmadın mı? Bütün melekler başının üstündeydi'" der. Bu söz, Şâhidî'yi çok etkiler. Cuma namazından sonra, minbere çıkıp va'za başlar. Va'zı bitirip kürsüden inerken, herkes elini öpmeye koşar. Bu arada, dinleyiciler arasında bulunan bir Mevlevî dervîşi, 'Sende bu kadar bilgi varken, neden başında Mevlevî külâhı yok?' der. Şâhidî de, 'Bir pir bulsam, derhal Mevlevî külâhı giyerim" cevabını verir. Böylece, bu dervişle birlikte, Vakıf adlı köyde imamlık yapan ve Fenâyî (Ö. H. 925/M. 1519) mahlasını kullanan Mevlevî dervîşiyile beraber, Lazkiye (Denizli)'deki Mevlevî şeyhi Fânî Dede(Ö. H. 910/M.1504)'ye giderler. Şâhidî, Fânî Dede'nin huzuruna varışını Gülşen-i Esrar'ında şöyle anlatır:

*Resîdem ân şeb ân-câ çün Süreyyâ
Meğer yek Mevlenihâne bûd ân-câ*

*Ki Fânî bud şeybeş Mesnevî-dân
Ki Şeydâyî bûdestî kâçek-i ân*

*Çü ber-mî-dâşt Şeydâyî külâhî
Me-râ bordend Fânî vü Fenâyî*

(O gece, oraya Süreyya yıldızı gibi vardım. Meğer orası bir Mevlevihane idi. Ki oranın şeyhi, mesnevî bilen Fânî idi. Şeydâyî ise onun köçeği idi. Şeydâyî külâhını kaldırıncâ, Fânî ve Fenâyî beni götürdüler.)

Bu olaydan sonra Şâhidî, Vefâî geleneğinden ayrılıp Mevlevî olduğunu, Gülşen-i Esrar'ndaki şu beyitle dile getirir:

*Vefâî bûdeem mevlâ'î geştem
Ki bîst u çâr sâle bûde ân-dem*

Beyitten de anlaşılacağı üzere, Şâhidî, Mevlevî olduğunda 24 yaşındadır ve yıl da 1494'tür. Buradan, Muğla Mevlevî geleneğinin 1500'lü yıllarda yeniden bir açılım kazanmaya ve genişlemeye başladığı anlaşılmaktadır.

Şâhidî, Gülşen-i Esrar'ında anlattığına göre, daha sonra, Hz. Mevlana soyundan gelen Paşa Çelebi'ye mürid olur ve Paşa Çelebi'nin oğlu Emir Âdil'e hocalık eder. Bu arada Süleyman Şah'ın ikinci kuşak torunu olan Dîvâne Mehmed Çelebi'nin cezbisine kapılmıştır. Şahidî bunu Gülşen-i Esrar'ında ayrıntılı bir şekilde anlatır: "Muğla'da iken, bir gece, Muhammed Çelebi kendisine, 'Kalk Şâhidî, bize âşıkân beni bulmak istiyorsan, harâbâtî ol!' der. O da Baba Acem isimli bir âlimle yola koyulur. Önce Bursa'ya ve oradan da Kütahya'ya varırlar. Bu sırada Mehmed Çelebi, Paşa Çelebi'nin konuğudur. Emir Âdil, Şâhidî'nin geldiğini görünce, annesine 'Hocam geldi.' diye haber yollar. Şâhidî'nin oturacak olduğu halı, Mehmed Çelebi'nin yanına serilir. Şâhidî oda kapısında Mehmed Çelebi'yi görünce, kendinden geçerek ağlamaya başlar. Mehmed Çelebi, 'Gel, bu halıyı senin için serdiler!' dediğinde, onun yanına oturur. Herkes, 'Aziz, hoş geldin' dediği halde, kendisi heyecandan bir şey söyleyemez. Onunla yalnız kalmayı arzu ettiğini belirtir. Biraz sonra, mecliste bulunanlar gidince, yalnız kalırlar."

Denizli, Afyonkarahisar ve Kütahya üzerinden Konya'daki Mevlevihane ile ilişki kuran Şâhidî, Dîvâne Mehmed Çelebi ve onun muhiti vasıtasıyla, Mevlevî birikimini Muğla Mevlevihanesine aktarmış ve burada Mevlevî birikimini ayrıca işlemiştir.

ESERLERİYLE MEVLEVÎLİĞE KATKILARI

İlk heyecanlarını Divan'ındaki şiirlerine yansıttığı tahmin edilen Şâhidî'nin ilk doğrudan Mevlevî eseri, H. 921/M. 1515 yılında yazdığı Tuhfe-i Şâhidî adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür. Şâhidî'nin bu eseri, Mesnevi'nin anlaşılmasına yardımcı olmak üzere yazılan bir sözlüktür. Ezberlenmeye müsait olmak üzere manzum olarak yazılan bu eserde 1400 Farsça kelimenin daha çok Türkçe, az da olsa bazılarının da Arapça karşılığı verilmiştir.

Şâhidî, tasavvufî-lirik şiirlerini bir araya getirdiği ve Mevlevilikle dolaylı olarak ilgili olan Divan'ından başka işe Tuhfe ile başlaması son derece isabetli ve pedagojik açıdan da tutarlı bir eğitim-öğretim yolu olmuştur. Çünkü Mevlevihanesinde okutacağı Mesnevi'nin anlaşılması ve etkili olması için, böyle bir sözlük gereklidir. Çocukluğunda okuduğu Tuhfe-i Hüsâmî'ye nazire olarak yazdığı eseri, Hüsâmî'den sonra durağanlaşan manzum sözlükçülük geleneğini tekrar dinamik hâle getirmiş, böylece Şâhidî'ye ve Muğla Mevleviliğine dünya çapında ün kazandırmıştır. Çünkü bu eser, hem şerh hem de tanzir edilerek etkisini 20. yüzyıla kadar sürdürmüştür.

Tuhfe-i Şâhidî, Muğla Mevlevî geleneğinin ilk derli toplu ve doğrudan Mevlevilikle ilgili ilk eser olmasıyla, yöre ve genel edebî kültür tarihinde dikkati çeker.

Mesnevi etütlerine bir sözlükle başlayan Şâhidî, gene Mevlevilikle ilgili olmak üzere ikinci eseri olan **Gülşen-i Tevhid** adlı Mesnevi şerhini H.937/M.

1530 yılında yazar. Yusuf-ı Sine-çâk'ın Cezire-i Mesnevî adlı Mesnevî şerhi takip edilerek seçme beyitlerin şerhi anlayışıyla oluşturulan bu eserinde Şâhidî, Mesnevî'nin her cildinden seçtiği 100 beyti, beşer Farsça beyitle şerh etmiştir. Şâhidî'nin bu eserini 62 yaşında yazdığı anlaşılmaktadır. Yıllarca Mesnevî okutan ve şerh eden Şâhidî'nin, bunca yıllık birikimi ile böyle bir eser yazması, normaldir. Çünkü Mesnevî gibi bir esere şerh yazmak yılların birikimini gerektirmektedir.

Midhat Bahari Beytur'un 1967 yılında Türkçe'ye tercüme ederek yayımladığı bu eserinde Şâhidî, Gülşen-i Tevhid'ine, Mesnevî'nin, olay anlatan veya örnek getiren beyitlerini değil, anlam ve hikmet yoğunluğu olan beyitlerini alıp şerh etmiştir. Bu tavrıyla Şâhidî, Mesnevî'yi, Mesnevî'den sonraki 250-300 yıllık bir birikimle yorumlayıp yeniden üretmiştir. Meselâ, Mesnevî'nin 1426. beyti olan,

*Sûfî ibnü'l-vakt başed der-misâl
Lâk sâfî, fâriğest ez-vakt ü hâl*

“Sûfi, vaktin evlâdudur sözü, bir misal olarak söylenir. Fakat sâfi olan sûfi vakitten de hâlden de geçmiştir” beytini, Şâhidî, 5 beyitle şöyle şerh etmiştir:

“Âgâh ol da, sen bu hâli iste: Mevlevî ol, abdal denilen velîlere âşik ol. Bu hâle âgâh olmak istiyorsan, çalgın bir âşik olan Şâhidî'ye gel. Ey sâdik dost! Eğer bana dost olursan, benim bu sırlarıma vâkif olursun. Ben bu acayip hâli istemekteyim. Yalnız istemek değil, belki de bu çalışmamla, bu isteğimle o hâldeyim. Dilberin visâlini istiyorum, her isteyenlerden daha ziyâde istiyorum.” (Beytur, s.121)

Şâhidî'nin, doğrudan Mevlevî terimleriyle oluşturmadığı, ancak, tasavvufî remizlerle oluşturduğu eseri olan **Gülşen-i Vahdet** adlı kitabıyla da, genelde tasavvuf, özede de Mevlevî birikimine katkıda olduğu görülür. Şâhidî, Türkçe olan bu eserini H. 943/M. 1536 yılında, 68 yaşındayken yazmıştır. Gülşen-i Vahdet, saç, yüz, sakal, ben, göz, baş ve ağız gibi insanın yüz unsurlarının kişileştirilerek yer aldığı 457 (Çıpan'a göre 491 beyit) beyitlik bir hikâyedir. Bu unsurların ilişkileri ve diyalogları sonucunda vahdet fikrine erişmeleriyle, Şâhidî tasavvufun vahdet-i vücut anlayışına katkıda bulunur. Eser, Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr ve Şebüsteri'nin Gülşen-i Raz adlı eserlerinden etkilenmiş olarak görülse de, kullanılan unsurlar, olay örgüsü ve işleme bakımından yerel ve orijinaldir. Şâhidî, Gülşen-i Tevhid adlı Mesnevî şerhinden sonra, birikimini orijinal bir şekilde yansıtmaya çalıştıktan sonra böyle bir eser telif etmiştir. Bu kitap, Numan Külekçi tarafından 1996 yılında Ankara'da Akçağ Yayınları'nda yayımlanmıştır.

Ömrünün son demlerinde, hatıratını yazmak amacıyla Şâhidî'nin kaleme aldığı eseri ise, gerek kendisi ve gerekse Mevlevî şahsiyetlerle ilgili bilgiler ihtiva eden **Gülşen-i Esrar** adlı kitabıdır. Bu eser H. 951/ M. 1544 yılında, Farsça ve

manzum olarak yazılmıştır. Muğla Mevlevîliğinin gelişim ve açılım tarihi açısından çok önemli olan bu eserini yazdığında Şâhidî 76 yaşındadır ve 6 yıl sonra 1550 yılında 82 yaşında Hakk'a yürüyecektir.

Ailesi ve Çocukları

Kaynaklarda, onun iki çocuğundan söz edilmekte, bunlardan bir tanesi olan Hüsameddin Efendi, H.993/M.1585'de yazdığı Farsça kuralları içeren *Tuhfe-i Hüsâmî* adlı, risalesinde şöyle diyor:

*Kalk-i sıbhatile bunı yazdı Hüsâm bin Şâhidî
Okuyan tahsil-i fîrs idüp muradına ire*

*Didiler gökde melâik şevk ile tarih ile
Şâhidî-şâde Hüsâmî yadigârını göre*

Şâhidî'nin diğer oğlu olan Şuhûdî ise, babası ölünce, 40 yılı aşkın Mevlevihâne'de şeyhlik yapmış ve H.1000/M.1591de Muğla'da vefat etmiştir.

Şâhidî âilesinden sonra, Muğla Mevlevîliğinin durumu hakkında pek bilgi yoktur.

Bugün, ancak Şâhidî Camii ve türbesi haziresinde bulunan 2 Mevlevî sikkeli mezar taşı ve Marmaris Sarıana Türbesi'ne sonradan konduğu belli olan ve Sultan II. Mahmud'un 1836/1837 yıllarında Mevlevî şeyhi Hâşim Dede adına yaptırdığı, kitabesinde görülen Mevlevihâne ile, bu sûfi geleneğinin ilçelerde de devam ede geldiği anlaşılmaktadır. Sarıana Türbesi'deki kitabe metni şudur:

*Tekeye-i Hâşim Dede oldu zamânında küşâd
Eyleyüp inşâsına himmet şeb-i cennet-mekân*

*Marmaris halkı dün dün(?) o şab-ı ekremi
Ağlayup rahmetle yâd itse sezâdır her zamân*

*Yazdı Safret de dü-ğâh âgâz idüp târibini
Mevlevî dergâhı yapıdı lutf idüp Mahmûd Han*

SONUÇ

Mevlevîlik, merkez Konya olmak üzere, pek çok Anadolu ve Balkan şehrinin kültürel seviyesini yükselten bir sûfi hareketi olmuştur. Bu meyanda, Denizli Mevlevî geleneği ile irtibata geçen Muğla Mevlevîliği, 16. yüzyılda, Şâhidî ile büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Dergâhtaki öğreticiliğinin yanı sıra, te'lif ettiği kitaplarıyla da Muğla'nın ve genel olarak da Türk kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunan Şâhidî, tasavvuf geleneğinin yanında, edebiyat tarihi için de önemli bir şahsiyet olarak yer almıştır.